

Princípy obnovy a rozvoja vidieka v Českej republike

Salašová, A.: Principles of Village Restoration and Development in the Czech Republic. Životné prostredie, 2012, 46, 4, p. 186 – 192.

The recent political changes in the Czech Republic have led to a major re-evaluation of the role of the countryside. An extensive Village Restoration Programme is still underway, which is here described. The holistic nature of the programme is notable. New social and economical situation after the Czech Republic's accession to European Union along with impact of globalisation trends affect current rural landscape and village development. The new principles of village restoration and development are described in this article.

Key words: Village Restoration Programme, Czech Republic, rural development, cultural landscape

Česká republika sa v Európe nachádza na kontakte krajín Hercynika, Karpatika, Polonika a Panonika. Táto unikátna poloha územia a celkový tvar georeliéfu predurčili nielen veľkú diverzitu prírodných podmienok, ale determinovali i pestrosť v spôsobe osídľovania a využívania krajiny človekom. Územie Českej republiky sa už v staroveku stalo významnou križovatkou, miestom kultúrnych kontaktov a výmeny informácií medzi Pobaltím a mediteránom, Podunajskom a západnou časťou Európy. Rôznorodosť prírodných podmienok a kultúrnych vplyvov tak rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili celkovú podobu dnešnej kultúrnej krajiny vrátane sídel, ktoré sú, vzhľadom na svoju veľkosť, neobyčajne diverzifikované.

Krajina Českej republiky bola počas stáročí utváraná predovšetkým prvovýrobou – poľnohospodárstvom, lesným hospodárstvom, neskôr rybníkársťvom. Od stredoveku sa postupne k týmto krajinotvorným aktivitám pridala stavebná činnosť, doprava, ťažba nerastných surovín, energetika. Napriek významnému vplyvu industrializácie a urbanizácie v priebehu posledných dvoch storočí zostala krajina Čiech, Moravy a Sliezska prevažne vidieckeho typu. Podľa štatistík zverejnených Českým úradom zememeračským a katastrálnym (ČÚZK, 2011) je zrejme, že charakter krajiny dodnes dominantne ovplyvňuje poľnohospodárstvo (53,62% celkovej výmery republiky) a lesníctvo (33,73%). Osídlenie Českej republiky sa aj v dnešnej dobe vyznačuje

veľkým množstvom vidieckych sídel. Obce do 2 000 obyvateľov predstavujú viac ako 90% všetkých obcí ČR, obce s menej ako 200 obyvateľmi 28% (Ministerstvo pro místní rozvoj, 2009). Na vidieku dnes žije celkom 26,2% obyvateľov ČR (Střeleček, Zdeněk, 2006).

Formovanie dediny a vidieka

Vývoj sídelnej štruktúry a formovanie dediny na území Českej (ako aj Slovenskej) republiky sa datuje od počiatkov formovania poľnohospodárstva (v starej sídelnej oblasti približne od 5. tisícročia pred n. l.). Pôvodné primitívne roľnícke sídla boli zakladané bez vnútornej organizácie priestoru a mali dve základné funkcie: obytnú a hospodársku. Až neskôr, v súvislosti s delbou práce a rozvojom remesiel a obchodu, môžeme hovoriť o vzniku skutočnej sídelnej vidieckej infraštruktúry (približne od 9. – 10. storočia).

Pôdorysný typ dedinského sídla sa v ČR vyvíjal v podobných intenciách ako v okolitých štátoch, vrátane Slovenska. Napriek všetkým zmenám, ku ktorým došlo v novoveku, je možné konštatovať, že väčšina dedín ČR vykazuje známky stredovekého založenia. Zatiaľ čo v úrodných nížinných oblastiach južnej Moravy a stredného Polabia vznikli obce na staršej sídelnej osnove vnútornou kolonizáciou prevažne v 10. – 13. storočí, oblasti vrchovín až plochých hornatín poznačila tzv. veľká nemecká alebo tiež

holandská kolonizácia v 15. storočí. Nemecké vplyvy boli zreteľné nielen v spôsobe založenia obce, ale aj v staviteľstve, hospodárskej činnosti, v miestnych zvykoch a v spôsobe života všeobecne. Nemecká kolonizácia ovplyvnila veľkú časť územia Českej republiky – najvýraznejšie potom prihraničné oblasti tzv. Sudetika (s výnimkou východnej hranice na kontakte s Uhrami). K prerušeniu vývoja dochádza až po skončení 2. svetovej vojny v dôsledku odsunu nemeckého obyvateľstva.

K špecifickým prípadom patria kolonizačné dediny založené v rámci balkánskej (tiež chorvátskej) kolonizácie (nížiny a teplé pahorkatiny južnej Moravy až východných Čiech v 15. storočí) a novoveké sídelné štruktúry (valašská, „pasekárska“ a kopaničiarska kolonizácia Karpát, osady sklárskych hút, raabizačné obce a pod.). Z uvedených dôvodov k najčastejším pôdorysným typom obcí v ČR, ako aj spôsobom využitia, patria klasické stredoveké založenia (Škabrada, 1998):

- **údolná lánová obec** (potočná, ulicová) situovaná pozdĺž potokov alebo ciest bez výraznejšieho centrálného priestoru. Patrí k najčastejšiemu typu, vyskytuje sa od rovín až po dná horských údolí. Obce majú výrazný lineárny pôdorys, orientácia stavieb rešpektuje os vodného toku alebo cesty. K tomuto typu založenia sa väčšinou viaže záhumienková alebo líniová oráčina (česky *plužina traťová* alebo *traťová z nepravých úseků*);
- **návesná lánová obec** organizovaná okolo centrálneho, pevne vymedzeného priestoru väčšinou obdĺžnikového pôdorysu, v ktorom boli situované všetky spoločensky významné objekty (rybník, kováčka vyhňa, kaplnka, zvonica, krčma, neskôr škola či obecny úrad). Tu sa odohrával spoločenský život obce. Tento typ je charakteristický predovšetkým pre obce v rovinných, málo zalesnených oblastiach, napr. juhočeských blát (Soběslavsko, Hlubocko). Oráčina je organizovaná do pravidelných lineárnych tratí, ktoré pokračujú za usadlosťou často až na hranicu katastra;
- **lesná (radiálna) lánová obec** (okružnica) zakladaná v menej prehľadnom zalesnenom teréne. Charakteristická je okružnica alebo šošovkovitá náves a radiálne (klinové) usporiadanie oráčiny. Tento typ nájdeme v celej ČR, veľmi typický je napríklad pre oblasť Vysočiny alebo Českého raja;
- **obec so zmiešaným založením** nesie väčšinou prvky predchádzajúcich typov. Vyskytuje sa v prevažnej miere v záveroch dolín, kde je konfigurácia terénu zložitejšia;
- **rozptýlená zástavba** z voľne rozmiestnených dvorcov obklopených poľnými pozemkami, ovocnými sadiami a pasienkami. Tento typ založenia obce je mladší a vyskytuje sa v ťažko prístupnom teréne menej úrodných oblastí vrchovín a hornatín.

Okrem menovaných, najčastejšie sa vyskytujúcich pôdorysných typov, sa v ČR vyskytujú ďalšie typy osídlenia. Tie sú podstatne mladšie alebo sú viazané len na určitý región. K najvýznamnejším patrí valašská reťazová obec, kopaničiarske a „pasekárske“ osídlenie a raabizačné obce zakladané v rámci tereziánskej reformy. Zvyšky pôvodnej urbanistickej štruktúry, ako aj usporiadanie historickej oráčiny, sú v súčasnosti považované za významnú kultúrno-historickú hodnotu vidieckeho osídlenia a významný znak krajinného rázu regiónu (podľa §12 zákona č. 114/1992 Sb. o ochrane prírody a krajiny).

Dediny si po niekoľko stáročí zachovali svoju podobu a priestorovú štruktúru. V priebehu vývoja sa do značnej miery ustálil aj architektonický výraz stavieb a používané stavebné technológie a materiály. Do charakteru dediny zasiahol významným spôsobom barok a klasicizmus (predovšetkým 17. a 18. storočie), a to predovšetkým na panstvách významných osvieteneckých šľachtických rodov, ktoré mali dostatok prostriedkov na podporu hospodárskeho rozvoja, ako aj realizáciu umeleckých zámerov pri pretváraní podoby kultúrnej krajiny. Podľa často veľmi veľkorysých koncepcií boli prestavané celé dediny, novozaložené cestné komunikácie a aleje okolo nich, rozvíjané vodohospodárske úpravy, zakladané panské dvory, obory, bažantnice a štepnice, a to všetko na základe princípu spojenia funkčnosti a krásy. K typickým reprezentantom patrí napr. oblasť hlubockých a soběslavských blát, Libějovicka, Římovska či Jičínska oblasť, región Moravského Slovácka i Pavlovských vrchov.

Pod vplyvom tzv. oficiálnej architektúry sa nakoniec ustálil aj barokový architektonický výraz obytných a mnohých hospodárskych budov a sakrálnych stavieb na dedine, ktorý dnes zvykneme označovať termínom *ľudový barok*. Dodnes sú jeho vplyvy zrejme na väčšine územia ČR, od nížin po vrchoviny. V tejto dobe inovácie na dedinu prichádzajú skôr pomaly a postupne, pričom majú malý vplyv na základné pôdorysné usporiadanie domu či sídla.

Relatívne ustálenú podobu si vidiecke sídla zachovali až do konca 18. storočia. Ich charakter sa začína podstatným spôsobom meniť pod vplyvom tereziánskych a jozefských reforiem (prelom 18. a 19. storočia) a priemyselnej revolúcie (2. polovica 19. storočia). Charakter stavieb začínajú stále viac ovplyvňovať stavebné regulatívy (tereziánske reformy) a nové (menej horľavé) materiály. Do tohto obdobia časté slamené „došky“ nahradila pálená krytina alebo bridlica (Jesenicko), začína preferencia murovaných stavebných konštrukcií (alebo aspoň kamufláž drevených stavieb). Postupne začínajú aj na dedinu prenikať vo veľkej miere remeslá, rozvíjajú sa priemyselné podniky a obchod. Mení sa sociálna štruktúra vidieckeho obyvateľstva – vznikajú

nové sociálne skupiny námezdných síl v poľnohospodárstve.

Zástavba na dedine sa postupne zahusťuje, časom aj rozširuje mimo existujúcu hranicu intravilánu. Stále častejšie sú prestavované obytné budovy, vo väčšine prípadov sa mení hmotová orientácia domov – zo štítovej na orientáciu odkvapovú. Postupnú, stále sa zrýchľujúcu deštrukciu princípov tradičnej dedinskej stavebnej tvorby je možné pozorovať až od konca 19. storočia (Škabrada, 1998). Industrializácia následne ovplyvňuje nielen mestské, ale stále viac aj vidiecke sídla. Na okrajoch dediny sa, zvlášť v blízkosti väčších priemyselných miest, objavuje vilovo riešená zástavba, ktorá preberá výzdobné prvky historizujúce či secesne, miestne sa objavuje i zástavba funkcionalistická (okolie Zlína alebo oblasť stredných Čiech). Vznikajú drobné priemyselné areály zamerané na spracovanie poľnohospodárskych produktov alebo dreva (píly, pálenice, sklárne, cukrovary a pod.).

K podstatným zmenám vo vývoji dediny a života vidieckeho obyvateľstva dochádza po 2. svetovej vojne, resp. po roku 1948. Politické a následne spoločensko-ekonomické zmeny sa dotkli sociálnej štruktúry obyvateľstva práve tak, ako celého systému hospodárenia, kultúrnej sféry a následne tiež podoby dediny. V 50. rokoch 20. storočia bolo na základe vládnych nariadení prevedené zoštátnenie súkromného majetku a uskutočnená kolektivizácia poľnohospodárstva. Zo začiatku boli na prevádzku družstiev využívané priestory a zariadenia pôvodných fariem a usadlostí. Až neskôr, predovšetkým v súvislosti s rozvojom špecializácie a koncentrácie poľnohospodárskej výroby, sa začali budovať veľkokapacitné areály na periférii vidieckych sídel. Pôvodné usadlosti, ktoré stratili svoju výrobnú funkciu, začali chátrať (prihraničné oblasti) alebo

boli postupne premenené na rekreačné alebo čisto rezidenčné objekty.

Charakter zástavby bol tiež zmenený vplyvom nového územného systému sídelnej štruktúry. Väčšie, tzv. spádové obce získali štatút strediskových obcí, vďaka čomu získavali štátne dotácie na stavebný rozvoj a vyššiu občiansku vybavenosť. Pod heslom „priblížiť dedinu mestu“ začali do strediskových obcí prenikať nové druhy objektov mestského charakteru – atypické domy (alebo domčeky) s minimálnymi pozemkami, unifikované stavby občianskej vybavenosti (nákupné strediská, domy služieb, kultúrne domy a pod.). Stále viac boli porušované typické urbanistické znaky vidieckych sídel a ich tradičné priestorové usporiadanie. V dôsledku socialistických pozemkových úprav sa postupne stiera charakteristické usporiadanie hospodárskych pozemkov (oračína), zaniká ich väzba na usadlosti. Celkovo dochádza k zmene charakteru a kultúrnej identity vidieckeho sídla (obr. 1).

Menšie sídla, ktoré sa nestali strediskovými obcami, boli často určené na dožitie. Prudký pokles počtu obcí dokazujú štatistiky: zatiaľ čo v roku 1950 bolo v Českej socialistickej republike evidovaných 11 459 obcí celkom, v roku 1980 to bolo len 4 778 obcí (Vaishar, 2008). Zánik sídel bol spôsobený častým spájaním mesta s okolitými obcami, ktoré sa tak postupne menia na mestské sídliská, likvidáciou obcí v blízkosti železnej opony (napr. južný breh Lipna) a opúšťaním malých osád v marginálnych oblastiach.

Typický pre nestrediskové obce bol celkový úbytok a zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva. Mladí ľudia odchádzali do miest za pracovnými príležitosťami a vyšším životným komfortom. Na druhej strane, vďaka absencii štátnych dotácií na rozvoj infraštruktúry, si mnohé obce zachovali svoj osobitý kolorit a pomerne čistú priestorovú a funkčnú štruktúru pôvodnej zástavby. Záchranou pre mnohé obce bolo ich využitie pre individuálnu rekreáciu v podobe chalupárenia, ktoré sa stalo fenoménom vývoja českých a moravských obcí. V takom masovom rozsahu, ako prebiehal v Českej republike, neprebíhal nikde v Európe. Nestrediskové obce výrazne prestavbou neutrpejú, boli však málo obývané a zväčša neudržiavané.

V období 1948 – 1989 došlo k podstatným zmenám sociálnej štruktúry vidieckeho obyvateľstva. V dôsledku socializácie bol silno a na dlhý čas narušený vlastnícky vzťah k pôde. Ľudia postupne strácali záujem o fyzicky náročnú prácu v poľnohospodárstve a rad-

Obr. 1. Huslenky – lokalita Kuželky – jeden z mnohých príkladov zastavania „pasek“; vpravo staršia zástavba z konca socializmu, vľavo nová výstavba (Zlínsky kraj, okres Vsetín, 2010). Foto: Alena Salašová

šej hľadali pracovné príležitosti v mestách. Industrializácia poľnohospodárskej výroby ostatne podporovala trend znižovania počtu pracovných síl v prvovýrobe. Je nutné poznamenať, že tieto tendencie nepoznamenali len vývoj dedín v socialistických krajinách. Išlo a ide o všeobecný trend tzv. civilizovaných krajín a spoločný problém rozvoja vidieka v Európe. Vďaka týmto faktorom sa pobyt na dedine zúžil prednostne na rezidenčnú funkciu. To, čo odlišovalo českú a moravskú dedinu od západných susedov, bolo všadeprítomné drobné chovateľstvo a záhradkárstvo, ktoré pomáhalo obyvateľom riešiť problém s nedostatočným zásobovaním trhu kvalitnými potravinami.

Latentný, ale o to závažnejší charakter mali zmeny v kultúrnej a duchovnej sfére spoločnosti. Do roku 1948 bol typický silný vplyv katolíckej (Morava) a protestantskej (Čechy) cirkvi na život obyvateľstva. Náboženstvo stanovovalo morálne pravidlá a hodnoty, silne ovplyvňovalo kultúrnu sféru, vďaka čomu sa formovali špecifické a unikátne folklórne zvyklosti (hodové slávnosti, ľudové púte a pod.). Po roku 1948 bola násilne nastolená zmena v ideovej oblasti.

Mnoho zmien a škôd napáchalo v tomto období programové „priblíženie sa dediny k mestu“. Ideálom sa stal pohodlný, konzumný spôsob života. Treba poznamenať, že tieto proklamácie mali svoje opodstatnenie v skutočne priepastných rozdieloch medzi dedinou a mestom po skončení 2. svetovej vojny. Všetky tieto trendy postupne viedli k strate identity vidieckeho osídlenia a k jeho premene na mestský typ zástavby. Negatívne sa mení aj vzťah obyvateľov k vlastnej dedine a identifikácia sa s miestnou komunitou.

Obnova vidieka po roku 1989

Bezprostredne po zahájení politických zmien boli definované aj najväčšie problémy vidieka a vidieckych sídel. Súbežne so zmenou legislatívy vyhlasuje vláda Československej republiky niekoľko dotačných programov na podporu celkového ozdravenia, respektíve obnovy krajiny a dediny. Je pomerne unikátne, že väčšina programov funguje v ČR doteraz, aj keď v pozmenenej podobe. K najvýznamnejším programom, ktoré ovplyvnili vývoj dediny a vidieka v Českej republike v ďalšom období patrili *Program obnovy dediny* (1991, neskôr premenovaný na *Program obnovy vidieka*), *Program starostlivosti o krajinu* (1994), *Program revitalizácie riečnych systémov* (1991, v roku 2009 bol nahradený širšie pojatým *Programom obnovy prirodzených funkcií krajiny*). Tzv. krajinotvorné programy, z ktorých väčšina bola vyhlásená ešte v čase spoločného štátu, vyvolali veľký záujem v zahraničí (napr. Salašová, 1996).

Princípy, ktoré definoval *Program obnovy vidieka* môžeme dodnes považovať za univerzálne platné a komplexne pokrývajúce daný problém. Tento Program bol

definovaný veľmi moderne, pod vplyvom nemeckých a anglických skúseností (Kruml, 1997). Podstatné je, že bol založený na vlastnej iniciatíve a ochote obyvateľov a obecných samospráv zúčastniť sa na realizácii obnovy vlastnej obce. Program nebol nariadený administratívne, ale realizovaný výhradne na základe vlastnej žiadosti obce. Možno konštatovať, že v uplatňovaní prvkov participačného plánovania ďaleko prekročil horizont svojej doby. Program obnovy vidieka bol postavený komplexne – zahrňal obnovu nielen dediny, ale celej obce, územia, krajiny. Išlo teda o celkovú rehabilitáciu a revitalizáciu celého vidieckeho priestoru. Tvorcovia Programu pochopili, že nie je možné od seba oddeliť problematiku obnovy sociálnych vzťahov, ekonomiky a hospodárstva, revitalizácie krajiny a stavebnej obnovy a rozvoja dediny. K jeho prioritám patrili a stále patria:

1. Udržanie, obnova a rozvoj miestnych kultúrnych a spoločenských tradícií, životného štýlu, pospolitosti vidieckeho obyvateľstva a vedomie vlastnej zodpovednosti za obnovu a rozvoj obcí. Je potrebné si uvedomiť, že obsahovú stránku, aj výslednú formu dediny určujú ľudia – obyvatelia sídla. Preto musia byť všetky motivačné nástroje v prvom rade zamerané na sociálnu sféru a duchovný život miestneho obyvateľstva, na udržanie jeho pospolitosti. Podpora povedomia a hrdosti na kultúrne dedičstvo vidieka a dediny je dodnes jedným zo základných nástrojov podpory rozvoja vidieka.
2. Rozvoj hospodárstva v obciach za súčasného využívania miestnych hmotných zdrojov a zamestnanosti miestneho obyvateľstva. Nie je možné rehabilitovať dedinu a jej okolitú krajinu bez potrebného ekonomického zázemia. Jednou z príčin úpadku a zániku obcí bol a je práve nedostatok pracovných príležitostí na dedine a malý objem finančných prostriedkov na jej rozvoj. Rozvoj podnikania na vidieku by nemal byť v rozpore s požiadavkami na ochranu jeho identity a udržateľnosti. Je potrebné podporovať šetrné a alternatívne formy hospodárenia a jeho doplnkové formy (napr. v prepojení na rozvoj cestovného ruchu). Hospodárenie na dedine nesmie presiahnuť potenciál krajiny pre daný typ činnosti.
3. Zachovanie a obnova vlastného obrazu obcí, ich organického spojenia s krajinou, špecifického rázu vidieckej zástavby, jeho prirodzenej a jedinečnej pôsobivosti v mieste a krajine. Súčasťou Programu bolo a je hľadanie základných hodnôt vidieka vyplývajúcich z jeho prírodného rámca a kultúrno-historických súvislostí vývoja. Rozvoj obce by mal rešpektovať tradičný typ a priestorovú organizáciu zástavby, vonkajší aj vnútorný obraz sídla, charakter vegetácie i historických objektov (obr. 2). Súčasne by mal citlivým spôsobom umož-

ňovať rozvoj dopravnej a technickej infraštruktúry a bytovej výstavby nevyhnutnej na udržanie mladej generácie na dedine.

4. Úprava a čistota verejných priestranstiev a stavieb, zlepšenie občianskej vybavenosti a technickej infraštruktúry, vrátane zariadení na ochranu životného prostredia. Bez adekvátnej občianskej a technickej vybavenosti nie je možné udržať pozitívny demografický vývoj na dedine. Dôraz je nielen na technickej kvalite vybavenia, ale aj na jeho forme – materiálovom a technologickom prevedení, ktoré by nemalo byť v rozpore s tradičným. Do tejto oblasti patria aj úpravy verejných priestranstiev a vegetácie na dedine, ktoré majú svoje špecifiká a zvláštne nároky na dizajn a výber sortimentov. Do záhradnej architektonickej tvorby sa tak znovu dostáva trend používania autochtónnych alebo miestnych tradičných kultúrnych rastlín – starých a krajových odrôd ovocných drevín, solitérnych stromov typických pre náves, tradičných druhov kvetín, okrasných kríkov alebo liečivých rastlín. Tradičný sortiment však nevyklučuje uplatňovanie nových foriem vegetačných úprav. Dodnes je práve tento bod Programu najčastejšie využívaným dotačným titulom.
5. Udržanie, obnova a účelné využitie prirodzeného produkčného potenciálu okolitej poľnohospodárskej využívanej krajiny v nadväznosti na vhodnú organizáciu a využitie pozemkov pri zachovaní a rozvíjaní ich prírodnej, obytnej a estetickéj hodnoty. Tento bod Programu neskôr prebrali iné dotačné tituly (*Program starostlivosti o krajinu, Pozemkové úpravy*) viac zamerané na problematiku krajiny. Podpora pobytočných a edukačných programov v krajine a zlepšovanie prístupnosti krajiny formou peších, cyklistických a jazdeckých chodníkov je naďalej v centre záujmu rozvoja vidieka.

Program obnovy vidieka veľmi skoro vyvolal záujem obcí o získanie dotácií a začal tak plniť svoje

Obr. 2. Radimov – pozitívny príklad zastavania „pasek“; stavby sú umiestnené v starej stavebnej stope, usadlosti boli umiestňované na okraji lesa na najslnečnejších miestach (Horní Bečva, okres Vsetín, 2010). Foto: Alena Salašová

poslanie. Výrazne tomu pomohli ešte ďalšie aktivity, ktoré pomáhali propagovať myšlienky obnovy vidieka a dediny v ČR. V tejto súvislosti je nutné spomenúť založenie a aktivity *Spolku pro obnovu venkova*, ktorý bol založený už začiatkom 90. rokov 20. storočia a ktorého poslaním sa stalo *prispievať k rehabilitácii vidieka, k obnove a prehlbeniu spoločenského a duchovného života na vidieku, k posilneniu hospodárskej stability a prosperity vidieka* (<http://www.spov.org>). Vďaka širokému spektru aktivít Spolku a jeho koordinačnej a osvetovej činnosti sa stala obnova a rozvoj dediny a vidieka v ČR realitou a začala naplňovať pôvodné predstavy Programu obnovy vidieka. Hlavným predpokladom úspešnej obnovy dediny a vidieka je spojenie osvetovej činnosti a finančnej podpory, ktorú obce získali. Obnova vidieka sa stala politickou témou. Na aktivity Spolku neskôr začali nadväzovať ďalšie nevládne organizácie a občianske združenia, ktoré svoju pozornosť zamerali na niektoré z tém obnovy vidieka – podporu komunitného plánovania, obnovu historických objektov a štruktúr na vidieku, ako napr. starých ovocných sádov, obecných pasienkov, drobných sakrálnych objektov, folklórnych zvyklostí, podporu strategického plánovania a tvorby Miestnej agendy 21 a pod.

Okrem partnerstva s nevládnymi organizáciami je potrebné spomenúť dlhodobú spoluprácu s univerzitami a *Českou komorou architektov*. Každý rok prebiehala národná výstava študentských prác a architektonická súťaž, ktorá vrcholila v Českých Budějoviciach na výstave *Země životelka*. Napriek tomu, že študentské súťaže už skončili, zohrali pomerne významnú úlohu predovšetkým v čase, keď bolo potrebné obce motivovať k vyššej aktivite a ukázať im cestu ďalšieho rozvoja.

Obnova a rozvoj vidieka po vstupe do Európskej únie

Po vstupe ČR do Európskej únie v roku 2004 sa do určitej miery zmenil aj prístup k problematike obnovy vidieka. Zatiaľ čo po roku 1989 jasne dominovali snahy o celkovú rehabilitáciu a obnovu vidieka a vidieckych sídel, po vstupe do EÚ pribudli nové témy. Stále väčší dôraz je kladený na rozvoj ako taký a tvorbu inovácií s cieľom zvýšiť konkurenčnú schopnosť vidieka a zvýšiť pracovné príležitosti na dedine. Výrazne začína byť podporovaný rozvoj vidieckeho cestovného ruchu, malé a stredné podniky, investuje sa do rozvoja ľudských zdrojov a agroenvironmentálnych programov. K národným zdrojom,

dovtedy využívaným na podporu obnovy vidieka, pribúdajú nové dotačné tituly financované väčšinou zo štrukturálnych fondov EÚ.

Nové smerovanie podpory rozvoja vidieka dobre dokumentujú priority operačných programov, vyhlásených vládou ČR. V tomto smere k najvýznamnejším patrí *Program rozvoja regiónov* a jeho podprogram *Podpora obnovy a rozvoja vidieka*. Jeho cieľom je formou dotácie podporiť obnovu a rozvoj obcí. Podprogram predpokladá participáciu obyvateľov vidieka, občianskych spolkov a združení na obnove ich obce v súlade s miestnymi tradíciami. Príjmom podpory je obec do 3 000 obyvateľov alebo zoskupenie obcí. Podprogram má celkom 5 dotačných titulov, ktoré dobre ilustrujú súčasné potreby menších obcí (Ministerstvo pro místní rozvoj, 2009):

1. Podpora víťazov súťaže *Dedina roka*. Ide o podporu v obnove a údržbe vidieckej zástavby (s výnimkou bytovej zástavby, na ktorú sú iné podporné tituly), komplexná úprava verejných priestranstiev, obnova a zriaďovanie verejnej zelene, rekonštrukcia cestných komunikácií a osvetlenia, tvorba propagačných materiálov dediny.
2. Podpora zapojenia detí a mládeže do komunitného života. Dotácie preferujú zapojenie sa mladej generácie do pomoci pri obnove a údržbe vidieckych stavieb a občianskej vybavenosti (napr. škôl a školských záhrad), úprave verejných priestranstiev, vrátane verejnej zelene, tvorbe zariadení pre voľnočasové aktivity (ihriská, klubovne, náučné cesty a pod.).
3. Podpora spolupráce obcí na obnove a rozvoji vidieka. Podporovaná je prezentácia úspechov pri spolupráci na obnove vidieka, odborné vzdelávanie zástupcov zamerané na rozvoj vidieka. Veľmi častou a prospešnou aktivitou sú stretnutia starostov a zástupcov obcí doplnených odbornými prednáškami a prezentáciou realizovaných opatrení.
4. Podpora obnovy drobných sakrálnych stavieb v obci.
5. Podpora zapojenia rómskej komunity do života obce a spoločnosti.

Z pozitívnych zmien, ktoré dnes výrazne ovplyvňujú kvalitu života na vidieku a sú výsledkom množstva aktivít podporovaných z grantových prostriedkov i miestnych zdrojov, je možné spomenúť:

- celkové zlepšenie kvality stavieb (technologickej, dizajnovnej) – dostupnosť hypotekárnych úverov a dotácií umožňuje výrazne renovovať stavebný fond, narastá počet pasívnych a energeticky úsporných stavieb;
- zlepšenie technickej a dopravnej infraštruktúry obcí – výrazne narástol počet čistiarní odpadových vôd, bezpečných skládok komunálneho odpadu,

zvýšila sa čistota obcí, stúpla kvalita a pokrytie technickou infraštruktúrou;

- zlepšenie starostlivosti o verejné priestranstvá a vegetačné úpravy v obci – vegetácia v obci je dnes už bežne chápaná ako súčasť kvalitného životného prostredia a vďaka podpore *Operačného programu životné prostredie* sú priebežne realizované výsadby v obci i v jej nezastavanom území;
- postupná revitalizácia poľnohospodárskej krajiny – realizujú sa plány spoločných zariadení pozemkových úprav zahrňujúce, okrem iného, výsadby medzí, alejí, zakladanie tóní a mokradí, obnovu trvalých trávnych porastov a údržbu extenzívnych ovocných sádov, ktoré patria k zakladaným prvkom územného systému ekologickej stability. Väčšina týchto opatrení sa realizuje v súvislosti s rozvojom rekreácie a zvyšovania obývateľnosti kultúrnej krajiny;
- zlepšovanie kvality plánovacích procesov a plánovacích nástrojov. Nový stavebný zákon (zákon č. 183/2006 Sb. o územnom plánovaní a stavebnom rádu) priniesol aspoň čiastočnú implementáciu *Európskeho dohovoru o krajine* do praxe. Obce sú povinné zo zákona do roku 2015 obstaráť nové územné plány spĺňajúce požiadavky nového zákona, ako je napr. ochrana hodnôt krajiny (vrátane estetických), stanovenie koncepcie usporiadania krajiny a urbanistickej koncepcie obce a pod.

Ak by sme mali hodnotiť dnešnú situáciu, môžeme vymedziť aj niekoľko základných negatívnych trendov, ktoré ovplyvňujú rozvoj vidieka a vidieckych sídel v ČR:

- pretrvávajúce problémy z doby socializmu – pozemkové úpravy zatiaľ pokryli len 11 % územia ČR, t. j. nie je dokončená plnohodnotná obnova vlastníckych vzťahov a reorganizácia pozemkov spĺňajúca požiadavky vyššej efektivity hospodárenia v krajine a jej revitalizácie, čo má vplyv na ekonomickú prosperitu obcí na vidieku a ekologickú kvalitu ich krajinného okolia;
- podnikanie na vidieku nie je dôsledne vybudované na princípe udržateľnosti (t. j. nie sú dôsledne využívané miestne zdroje a miestna pracovná sila, technológie nie sú vždy šetrné k životnému prostrediu);
- pokračuje odchod obyvateľstva z marginálnych oblastí, mnohé obce starnú;
- zvyšuje sa počet obyvateľov v obciach v zázemí väčších miest. Noví obyvatelia na vidieku väčšinou nepracujú. Dedina sa tak postupne mení na prímestské sídlisko (tzv. satelitné). Mení sa sociálny model dediny. Tento trend je programovo posilňovaný zastupiteľstvami obcí a je vedený snahou o zvýšenie počtu rezidentov za každú cenu a tým i zvýšenia príjmu obcí zo štátneho rozpočtu;

- suburbanizácia zasahuje veľmi výrazne vidiek a dedinu, a to nielen v blízkosti miest. S týmto trendom sa dnes bežne stretáme aj v prípade malých obcí v chránených krajinných oblastiach. Suburbanizácia sa prejavuje vysokým nárastom zastavaných plôch za hranicou intravilánu v krátkom časovom období, zvýšením koeficientu zastavanosti pozemku, zmenou pôdorysného typu novej zástavby (vzvíva sa termín „kobercová“ zástavba), nárastom plôch pre priemyselnú výrobu, ktoré sú najčastejšie využívané na výstavbu logistických centier a skladových priestorov a na výstavbu fotovoltaiických elektrární. Bezprecedentným spôsobom pribúdajú novourbanizované územia, a to predovšetkým na úkor poľnohospodárskeho pôdneho fondu. Denne je v ČR zastavaných takmer 11 ha tejto pôdy, v dôsledku čoho narastá rozloha urbanizovaných území od roku 1990 o 5 % oproti pôvodnému stavu (Miko, Hošek, 2009);
- s uvedeným javom súvisí neudržateľné hospodárenie s jedným zo základných zdrojov rozvoja – s priestorom. Extenzívny nárast zastavaného územia obcí stúpol miestami do takej miery, že často susedné obce splyvajú do jedného zastavaného celku, t. j. dochádza k spojeniu intravilánov susedných obcí a tým aj k strate individuality jednotlivých obcí. Požiadavky na nárast zastavateľného územia definované návrhmi územných plánov pritom nezodpovedajú demografickým vývojovým trendom; veľmi často sa stáva, že obec počíta s 50 – 60 % nárastom zastavaného územia pre bývanie napriek tomu, že počet obyvateľov obce dlhodobo klesá. Extenzifikácia využívania zastavaného územia obcí výrazne narastá, klesá hustota obyvateľstva. Tento trend zreteľne poukazuje na zvyšovanie ekologickej stopy a celkovej záťaže územia. Problém je o to väčší, že rozširovanie zástavby za hranicou intravilánu znamená súčasne zánik historicky aj prírodne veľmi cenných zvyškov záhumienok;
- globalizácia zasahuje nielen mestá, ale aj dedinu. Prejavuje sa v spôsobe života obyvateľov, strácajú sa lokálne špecifiká, narastá unifikácia znakov vidieka (vrátane architektonických a urbanistických znakov), zanikajú tradičné formy hospodárenia, historické krajinné štruktúry, mení sa celkový charakter krajiny i dediny v nej. Pri výstavbe sa preferuje výstavba podľa katalógových projektov, bez ohľadu na miestne tradície a charakter zástavby, vďaka čomu narastá celkový *eklekticismus* architektúry na vidieku.

* * *

Dnes, možno viac ako v minulosti, začínajú urbanisti, sociológovia a krajinári opäť upozorňovať na

negatívne smery vo vývoji dediny. Stále viac sa začína pátrať po unikátnych a pôvodných rysoch zástavby, zvyklostiach či typických znakoch krajinného rázu, po všetkom, čo môžeme považovať za materiálne a duchovné dedičstvo našich regiónov s cieľom zakomponovať ich ochranu do rozvoja obcí. To, s čím sa do budúcnosti bude musieť vyrovnávať správa územia, je striktnějšía regulácia stavebného rozvoja na vidieku vystavaná na princípe udržateľnosti a jej dôsledné vymáhanie v celom procese územného plánovania a stavebného poriadku. Je nutné si priznať, že v mnohých obciach treba ukončiť ďalšie rozširovanie zástavby za hranicu zastavaného územia.

V rozsahu tohto príspevku nie je možné spomenúť všetky aktivity a všetky výsledky obnovy a rozvoja vidieka a dediny v ČR. Všeobecne je ale možné konštatovať: obnova a rozvoj vidieka je naďalej jednou z významných politických tém a má preto podporu širokej verejnosti, aj politickej reprezentácie.

Príspevok bol spracovaný s podporou projektu Národného programu výzkumu II 2B06101 Optimalizace zemědělské a říční krajiny v ČR s důrazem na rozvoj biodiverzity.

Literatúra

- ČÚZK: Využití půdy v posledním dostupném roce v ČR. 2011. (<http://issar.cenia.cz/issar/page.php?id=1676>)
- Kruml, J.: Mezinárodní souvislosti. In: Němec, J. (ed.): Krajinotvorné programy. Sborník konference. Příbram: AOPK, MŽP a MZe, 1997, s. 244 – 246.
- Miko, L., Hošek, M. (eds.): Příroda a krajina České republiky. Zpráva o stavu 2009. Praha: AOPK, 2009, 105 s.
- Ministerstvo pro místní rozvoj: Regionální uspořádání a regiony soudržnosti ČR. 2009. (<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/rozvoj-regionu/regionalni-usporadani-a-regiony/1001179/9043/>)
- Střeleček, F., Ždeněk, R.: Velikost obcí a ekonomická aktivita obyvatelstva. Veřejná správa on line, 2006. (<http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6207352>)
- Salašová, A.: Village Restoration in the Czech Republic. International Journal of Heritage Studies, 1996, 2, 3, p. 160 – 171.
- Škabrada, J.: Lidové stavby. 1. vydání. Praha: Argo, 1998, 246 s.
- Vaishar, A.: Sociologické aspekty obnovy venkova. Přednáška pro kurz Innovation of Rural Development. Lednice: MZLU, 2008. (ms.)

Doc. Dr. Ing. Alena Salašová,

alena.salasova@gmail.com

Ústav plánování krajiny Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně, Valtická 337, 691 44 Lednice